

Jitka CVEJNOVÁ
Hradci Králové

K pojmu *jazyková funkce* v popisech referenčních úrovní češtiny

Ve všech čtyřech popisech referenčních jazykových úrovní češtiny podle *Společného evropského referenčního rámce* A1, A2, B1 a B2 (dále jen „popisy referenčních jazykových úrovní”) iniciovaných Divizí moderních jazyků Rady Evropy je klíčovým termínem užitým při popisu jazykového materiálu termín *jazykové funkce*.

Tento v češtině „nový” termín byl poprvé použit při přípravě první práce z této řady, která se nazývá *Prahová úroveň* a která byla vydána rovněž díky péči Rady Evropy ve Štrasburku v listopadu roku 2001. Uvedená práce vznikla v době, kdy Rada Evropy připravovala svou celkovou koncepci jednotlivých referenčních jazykových úrovní, jichž mají dosáhnout studenti cizího jazyka v každém z vývojových stádií učení se jazyku, a byla nazvána *Společný evropský referenční rámec. Jak se učíme jazykům, jak je vyučujeme a jak v jazycích hodnotíme* (2002). Popis prahové úrovně získal ve shodě s touto koncepcí statut popisu B1 a ostatní úrovně A1, A2 a B2 byly v intencích *Společného evropského referenčního rámce* k tomuto popisu doplněny.

V důsledku toho byl termín „jazyková funkce” převzat ve všech třech zbylých pracích této řady. Uvedený termín je doslovným překladem z anglického originálu *fonctions of language*. Nicméně jeho použití v uvedených pracích nebylo s ohledem na českou lingvistickou tradici zcela bez problému.

Jedním z důvodů je využívání synonymního termínu nebo obdobného termínu „funkce jazyka” v české lingvistice od třicátých let minulého století v rámci Pražského lingvistického kroužku, a to dvojím způsobem, jednak obecně při určování funkcí, kterou mají jazyko-

vé výpovědi v lidském společenství (Bühlerova a Jakobsonova teorie funkce jazyka), jednak konkrétně z hlediska funkce jazyka v konkrétním textu (Havránková a Mathesiova teorie funkce jazyka).

První uvedené pojetí *funkce jazyka* vycházelo z práce Karla Bühlera, který nebyl lingvistou, nýbrž profesorem psychologie na Vídeňské univerzitě a jenž se pokusil analyzovat obecné funkce jazyka v komunikaci (Bühler 1934), přičemž dospěl ke trojici základních jazykových funkcí: označující (*Darstellung*), apelační (*Appell*) a expresivní (*Ausdruck*). Obecné jazykové funkce byly samozřejmě už před vznikem Bühlerovy teorie předmětem řady různých úvah, nicméně jeho originalita spočívala v tom, že vymezil těmto třem funkcím čistě jazykový charakter, prokázal, že se jednotlivé funkce vyjadřují jazykovými prostředky. Bühlerova teorie ve své době velmi zaujala představitele Pražského lingvistického kroužku. Jeho přední představitel Roman Jakobson na Bühlerovu práci přímo navázal a dále ji ve svých pracích rozvinul. Jednak přejmenoval výše uvedené Bühlerovy funkce označující na referenční, apelativní na konativní a ponechal pouze název expresivní funkce, jednak připojil k uvedeným třem Bühlerovým funkcím ještě další tři jazykové funkce, které jsou dle jeho názoru obecně vlastní jazyku: metalingvistickou (jazykové výpovědi jsou schopné odkazovat nejen ke světu, ale i k vlastnímu komunikačnímu kódu), poetickou (výpověď ve své hmotné struktuře může být považována za estetickou hodnotu) a konečně fatickou funkci (jazykové výpovědi obsahují řadu prvků, jež slouží pouze k navázání kontaktů).

Druhou koncepci funkcí jazyka rozpracovali ve svých jednotlivých pracích především čeští členové Pražského lingvistického kroužku – lingvisté Bohumil Havránek a Vilém Mathesius. Bohumil Havránek představil ve sborníku z roku 1932 (*Spisovná čeština... 1932*) schematický přehled funkcí spisovného jazyka. Havránek rozlišuje z tohoto hlediska funkci komunikativní (obcovací), prakticky odbornou, teoreticky odbornou a estetickou. Podobným způsobem jeho kolega Vilém Mathesius, když mluvil o funkcích jazyka, rozlišoval obdobně tři funkce: prostě sdělnou, výrazovou a formulační. Z tohoto vymezení je patrné, že tito jazykovědci označovali pojmem *funkce ja-*

zyka především určité stylové hodnoty konkrétních textů. Je nutné připomenout, že z těchto úvah vzešla tak zvaná teorie funkčních stylů, která inspirovala značně českou stylistiku v posledních padesáti letech a dlouho ovlivňovala i pojetí jazykové kultury v naší zemi.

Termín *jazyková funkce* užitý v popisech referenčních jazykových úrovní češtiny však neodpovídá ani jednomu z výše představených pojetí jazykových funkcí. Popisy jazykových úrovní vycházejí z odlišné koncepce „funkcí jazyka“, kterou rozpracovali filozofové jazyka, především John Lanshaw Austin a John E. Searle. Filozof Austin zjišťoval, co lidé dělají při komunikaci (Austin 2000). V rámci této analýzy konstatoval, že existují v podstatě dva druhy výpovědi: konstatující a performativní. Konstatující výpověď se pouze snaží popsat událost. Performativní výpověď popisuje určitou činnost mluvčího, přičemž zároveň tuto činnost realizuje. Performativní výpovědi mají tedy tu vlastnost, že jejich význam nelze určit odděleně od jazykového jednání, které označují. Austin dále ve své práci klasifikoval mluvnické akty. Pokud mluvíme, vykonáváme podle Austina tři simultánní akty:

- 1) akt lokuční – spočívá v tom, že při mluvení kombinujeme hlásky v slova a slova ve věty za účelem vytvoření výpovědi
- 2) akt ilokuční – spočívá v tom, že mluvením vyjadřujeme určité funkce, jako je například slib, varování, přání, omluvu apod.
- 3) akt perlokuční – spočívá v tom, že výpověď sleduje určité záměry, které jdou nad rámec jednotlivé výpovědi, například dát někomu najevo, že si vážíme jeho názoru, projevit mu úctu, lásku apod.

Termín jazykové funkce tak, jak je pojímán v popisech referenčních jazykových úrovní češtiny, vychází z toho, co Austin nazývá ilokučním aktem výpovědi. Je to akt přímo uskutečněný konkrétní promluvou, může být vždy parafrázován explicitní performativní formulí a je to akt konvencionalizovaný, neboť existují určité pevně stanovené konvence sloužící k jeho vyjádření, jež můžeme shrnout do nějakého pravidla. Searle ještě dále rozvinul Austinovu teorii ilokočního aktu, čímž přispěl k rozvoji pragmatiky jakožto jazykovědné disciplíny studující užití jazyka. Uvedené myšlenky byly dále rozvíjeny jazykovědci, například Hallidayem (1985).

Právě výše popsané teorie inspirovaly teoretiky cizojazyčného vyučování soustředěné kolem Rady Evropy k začlenění těchto pojmů do metod popisu jazykového materiálu pro účely výuky cizích jazyků a autoři těchto popisů uplatnili tyto principy při tvorbě prahové úrovně jazyka jakožto základní úrovně pro výuku cizích jazyků. Máme-li charakterizovat jazykovou funkci tak, jak se její chápání ustálilo v poslední verzi prahové úrovně (*Threshold Level*, 1990), je nutno konstatovat, že zachycuje užití základních jazykových prostředků (lexikálních a gramatických) k určitým jasně vymezeným funkčním účelům v konkrétní komunikativní situaci, přičemž je vždy analyzována na elementární textové jednotce.

Z uvedené charakteristiky jazykové funkce vyplývá, že významově odpovídá v češtině pojmu „komunikativní funkce výpovědi“. Tento pojem v naší lingvistice zavedli jazykovědci bádající v oboru české syntaxe (Grepel, Karlík 1986, *Mluvnice češtiny...* 1987). V českém kontextu však není uvedený pojem užíván jako třetí dimenze jazykového materiálu vedle gramatiky (která studuje formální vlastnosti komunikátů) a sémantiky (která studuje vztahy mezi jazykovými jednotkami a světem), je spíše chápán jako rozšíření a obohacení syntaktického popisu, jenž má podat „popis a výklad výrazové, významové a komunikativní struktury jazykových jednotek, které mají schopnost promluvovou funkci plnit, a jejich specifických funkcí“ (*Mluvnice češtiny...* 1987, s. 7). Je to možné zejména proto, že česká syntax rozlišuje mezi *větou* a *výpovědí*, přičemž věta je chápána jako formální struktura, zatímco výpověď je pojímána jako konkrétní realizace této struktury v procesu komunikace. To, co je tedy řazeno v popisech referenčních jazykových úrovní do zvláštní kategorie jazykových funkcí, je v české lingvistice součástí syntaktických popisů jazykového materiálu, de facto tedy součástí gramatických popisů. Podrobná analýza užití pojmu *komunikativní funkce výpovědi* v syntaktických pracích však jasně prokazuje, že tato kategorie stejně jako kategorie „jazykové funkce“ vychází z Austinovy a Searlovy teorie mluvnických aktů, o čemž svědčí i to, že autoři sami v literatuře a v poznámkách na tyto práce odkazují (Grepel, Karlík 1986).

I když tedy čeština má tedy k dispozici uvedený významově tožný pojem k označení komunikativně-pragmatické složky elementární textové jednotky, není tento pojem využíván ve stejné rovině jako pojem *jazyková funkce* v uvedených popisech, je vždy chápán v opozici k pojmu *věta*, což je v určitém rozporu s hierarchií pojmů, kterou předkládají popisy referenčních jazykových úrovní. V těchto popisech je pojem *jazyková funkce* jedním ze tří základních pilířů prezentace jazykového materiálu, přičemž uvedené tři klíčové pilíře zahrnují jazykové funkce (tedy pragmatickou složku jazykového materiálu), obecné a specifické pojmy (sémantickou složku jazykového materiálu). V rámci těchto tří pilířů pak jazykové funkce představují jádro tohoto druhu popisu, neboť v sobě zahrnují tři roviny popisu jazyka: rovinu myšlenkových obsahů (logicko-sémantické pojmy a vztahy), úroveň výrazových prostředků (vlastní jazykové ztvárnění jazykového materiálu) a rovinu interaktivní (konkrétní podobu jazykové chování). Domníváme se, že právě tato hierarchie výkladu zůstala v českých popisech zachována tím, že jsme se uchýlili k doslovnému překladu anglického originálu. Na pojmovou totožnost uvedených pojmů bylo však nicméně poukázáno ve čtvrtém popisu úrovně B2 tím, že pojem *komunikativní funkce výpovědi* byl připojen v závorce k pojmu *jazykové funkce*.

Je nutno ještě doplnit, že gramatické učivo na rozdíl od tradiční prezentace jazykového materiálu nehraje stěžejní roli v popisech referenčních jazykových úrovní češtiny. Gramatická složka učiva je pokládána za doplňující část k výkladu jazykových funkcí a je součástí doplňujících výkladů k popisům. Zaměřuje se především na prezentaci jednotlivých výrazových prostředků.

V té souvislosti připomínáme, že analyzovaný pojem *jazyková funkce* užitý v popisech referenčních jazykových úrovní češtiny je v samotném *Společném evropském referenčním rámci* nahrazen pojmem *mikrofunkce*. Pojem *jazykové funkce* je analyzován v souvislosti s komunikativní jazykovou kompetencí. V rámci komunikativní jazykové kompetence autoři vydělují tři složky:

1) lingvistickou kompetenci,

2) sociolingvistickou kompetenci,

3) pragmatickou kompetenci.

Lingvistická kompetence zahrnuje lexikální, fonologické, morfoloogické syntaktické znalosti a dovednosti. Sociolingvistická kompetence se týká sociokulturních podmínek užívání jazyka (například užívání tykání a vykání, zdvořilostních obrátů apod.) a konečně poslední pragmatická kompetence pojednává o využívání jazykových prostředků v konkrétních promluvách, to znamená vztahuje se k vyjadřování jazykových funkcí a produkci jednotlivých mluvních aktů. V rámci poslední jmenované pragmatické kompetence rozlišují autoři dále tři komponenty:

1) diskursní kompetenci,

2) funkční kompetenci,

3) kompetenci výstavby textu.

Jazykové funkce jsou nyní tedy nově nazvány *mikrofunkcemi*, jak bylo uvedeno výše, a zařazeny právě pod funkční komponentu pragmatické kompetence. Tato funkční komponenta je definována jako využití mluvených projevů a písemných textů v aktu komunikace k určitým funkčním účelům. V rámci uvedené funkční komponenty pragmatické kompetence rozeznávají autoři celkem tři pojmy: mikrofunkce, makrofunkce, znalost schémat neboli vzorců společenské interakce a schopnost jejich vytváření. Při definici mikrofunkcí je odkázáno přímo na publikaci *Threshold Level* (1990), která obsahuje dle mínění autorů základní přehled jednotlivých těchto funkcí v kapitole Jazykové funkce. Pojem *makrofunkce* označuje ve *Společném evropském referenčním rámci* (2002) stylové útvary, např. popis, vypravování, komentář, výklad, vysvětlení, demonstrace apod. Konečně funkčně pragmatická komponenta zahrnuje znalost schémat neboli vzorců společenské interakce. V této souvislosti se opět odkazuje na *Threshold Level* (1990) a na obecné schéma nakupování, které je zde představeno v rámci jeho kapitoly 8 Interakční modely. Popsané zařazení jazykových funkcí ukazuje, že autoři *Společného referenčního rámce* (2002) si uvědomují skutečnost, že výuku nelze orientovat pouze na produkci a percepce elementárních textovních jednotek,

keré analyzovala převážně *Prahová úroveň*, ale že vždy, zejména na vyšších stupních výuky, bude směřovat k produkci a percepci rozsáhlejších textových útvarů. Pojímají proto pragmatickou koncepci mnohem komplexněji, než bylo naznačeno v původní koncepci popisů. Česká verze si s tímto problémem velmi dobře vyrovnala v 8. kapitole popisu úrovně B2, jež obsahuje část velmi fundované textové analýzy nazvané *Struktura textu a komunikace* z pera prof. Petra Mareše a *Organizace rozhovoru* z pera doc. Jiřího Nekvapila.

Závěrem bych chtěla poukázat na skutečnost, že pojem jazykové funkce využívají ve stejném významu, jak je použit v popisech referenčních jazykových úrovní, už mnoho let v češtině metodikové cizích jazyků, například se tento termín důsledně objevuje se například v osnovách různých cizích jazyků, které publikovalo Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy od 90. let minulého století.

Literatura

- Austin J. L., 2000, *Jak udělat něco slovy*, Filosofia, Praha.
- Bühler K., 1934, *Sprachtheorie: die Darstellungsfunktion der Sprache*, Fischer, Jena.
- Čadská M., Bidlas V., Confortiová H., Turzík M., 2005, *Čeština jako cizí jazyk. Úroveň A2*, Praha, Tauris.
- Hádková M., Línek J., Vlasáková K., 2005, *Čeština jako cizí jazyk. Úroveň A1*, Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy ČR a nakladatelství Tauris, Praha.
- Halliday M. A. K., 1985, *An Introduction to Functional Grammar*, Edward Arnold, London.
- Holub J., Adamovičová A., Bischofová J., Cvejnová J., Gladkova H., Hasil J., Hrdlička M., Mareš P., Nekvapil J., Palková Z., Šára M., 2005, *Čeština jako cizí jazyk. Úroveň B2*, Tauris, Praha.
- Grepl M., Karlik P., *Skladba spisovné češtiny*, 1986, SPN, Praha.
- Niveau Seuil*, 1987, Hatier, Paris.
- Jacobson R., 1963, *Essais de linguistique générale*, Éditions du Minuit, Paris.
- Mluvnice češtiny 3. Skladba*, 1987, Academia, Praha.
- Searle J., 1969, *Speech Acts*, Cambridge University Press, Cambridge

Spisovná čeština a jazyková kultura, 1932, uspořádali B. Havránek, M. Weingart, Melantrich, Praha.

Společný evropský referenční rámec. Jak se učíme jazykům, jak je vyučujeme a jak v jazycích hodnotíme, 2002, Univerzita Palackého, Olomouc.

Šára M., Bischofova J., Confortiová H., Cvejnová J., Čadská M., Holub J., Lánská L., Palková Z., Turzík M., 2001, *Prahová úroveň – čeština jako cizí jazyk*, Council of Europe, Strasbourg.

Threshold Level, 1990, Cambridge University Press, Cambridge.